

Marita Mathijssen (red.), *Boeken onder druk: Censuur en pers-onvrijheid in Nederland sinds de boekdrukkunst.*

Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011.
– 207 pp.
ISBN 978-90-8964-306-3.

In de laatste decennia mochten vraagstukken rondom de vrijheid van meningsuiting en de inperking daarvan op grote publieke belangstelling rekenen, zowel in binnen- als in buitenland. Diverse nationale en internationale kwesties, zoals die rondom *The Satanic Verses*, de ‘Deense cartoons’, Gregorius Nekschot en Geert Wilders, zorgden er steeds weer voor dat er veel aandacht werd besteed aan dit soort vraagstukken. Ook binnen het wetenschappelijk domein in het algemeen en het literatuurwetenschappelijk domein in het bijzonder was er zowel nationale als internationale aandacht voor deze thema’s. Binnen laatstgenoemd domein vindt men bijvoorbeeld onderzoekstradities die de relatie tussen literatuur en recht beschrijven en tradities die de machinerieën en/of effecten van censuursystemen in kaart brengen. Onder de laatste soort van onderzoek kan ook de bundel *Boeken onder druk* worden geschaard.

Hoewel in de inleiding tot de bundel verklaard wordt dat het object van de studie breed is, namelijk ‘censuur op drukwerk’ (8), wordt in diezelfde inleiding ook aangegeven dat de focus van het boek op het beperktere object ‘literatuur’ (10) ligt. Inderdaad gaat de aandacht van de meeste artikelen uit de bundel voornamelijk uit naar censuur van literatuur in engere zin en niet of veel minder naar censuur van bijvoorbeeld dagbladen. De inleiding vermeldt ook dat men bij de conceptualisatie van het boek verkozen heeft het een ‘historische invalshoek’ te geven. Dit lijkt vooral te betekenen dat er voor gekozen is een historisch overzicht te geven dat de periode beslaat die begint met de zestiende eeuw en die loopt tot aan het huidige tijdsgewricht. De genoemde ‘historische invalshoek’ vormt samen met de manier waarop de term *censuur* ingevuld wordt de enige leidraad binnen de bundel: van een theoretische of methodische overkoepeling is namelijk geen sprake en er is evenmin sprake van een centrale onderzoeksvraag of set van vragen.

De eerste bijdrage komt van Herman Pleij en beschrijft de weerstand die van meet af aan opgeroepen werd door boeken die middels de nieuwe techniek van de boekdruk geproduceerd

waren. Pleij laat zien dat de drukpers in katholieke kringen werd beschouwd als een duivels instrument voor de verspreiding van reformatorisch gedachtegoed en dat het ook effectief een cruciaal vehikel wás voor de voorvechters van de Reformatie. De tweede bijdrage is van Olga van Marion. Haar stuk is met name gericht op het ondergraven van de gangbare opvatting dat Nederland in de Gouden Eeuw een bastion van tolerantie vormde in een verder intolerant Europa: de vrijheid van drukpers die hier naar men zegt heerste, was maar betrekkelijk, zo betoogt zij. Jammer is echter dat deze conclusie kennelijk niet nieuw is: in de bijdrage van Inger Leemans die direct volgt op die van Van Marion kunnen we namelijk lezen dat de vaststelling dat ‘de Nederlandse Republiek geen ‘Mecca of Authors’ was, ... na de stroom publicaties over tolerantie en perscensuur van de afgelopen decennia niet meer bewezen [hoeft] te worden’ (46). Nog spijtiger is dat iedere vergelijking met andere landen ontbreekt in het stuk van Van Marion, want een cruciale vraag lijkt mij te zijn: ‘tolerant’ in vergelijking waarmee? Wanneer men de situatie in de Republiek zou vergelijken met de situatie in andere landen in die tijd zou de conclusie wellicht alsnog moeten luiden dat er in de Nederlanden sprake was van (een relatief) grote tolerantie ten opzichte van het gedrukte woord.

In het stuk van de al genoemde Leemans wordt beschreven hoe in de periode die begint rond het midden van de zeventiende eeuw en die loopt tot medio achttiende eeuw een verwoede strijd geleverd werd om verlichtingsideeën door te laten dringen in de publieke ruimte. Leemans betoogt dat Kerk en overheid weinig succesvol waren in hun pogingen dergelijke ideeën te smoren en dat de publieke sfeer eerder als heterodox dan als rechtzinnig gekenschetst zou moeten worden. Aangekomen in de negentiende eeuw, treffen we eerst een stuk over censuur in de Franse tijd aan van de hand van Marita Mathijssen. Hierin wordt de opkomst en ondergang van het revolutionaire ideaal van de vrije drukpers beschreven. Vervolgens neemt Lisa Kuitert in haar bijdrage de regulering van het gedrukte woord in negentiende-eeuws Nederlands-Indië onder de loep. Uit haar goed gedocumenteerde stuk blijkt dat daar andere en striktere wetten voor de drukpers golden dan in Nederland. Met het stuk van Boudien de Vries komen we terecht in de twintigste eeuw. De Vries beschrijft het aankoopbeleid van de verschillende soorten bibliotheken die Nederland kende in de periode die loopt van midden negentiende tot begin twintig-

ste eeuw – protestantse en katholieke bibliotheken, Nutsbibliotheken, commerciële bibliotheken en leesmusea. Bij het beleid van de laatste twee soorten, zo laat zij zien, was het minst sprake van censuur, bij de eerstgenoemde twee het meest. De protestantse bibliotheken vertrouwden vooral op ‘een vorm van zelfcensuur’ waarbij ouders en school moesten toezien op de boeken die jongeren ter beschikking gesteld werden en volwassenen voor zichzelf moesten beoordelen of een boek al dan niet geschikt was. De katholieken lieten zich leiden door de kerkelijke boekenwet, die geconstitueerd werd door de Index en algemene voorschriften. Vanaf 1937 tot 1970 werd die wet nog eens aangevuld met de adviezen van een dienst die niet alleen de katholieke bibliotheken maar ook de katholieke boekhandelaren adviseerde in hun aankoopbeleid: de Informatiedienst Inzake Lectuur (Idil). Cecile van Eijden-Andriessen beschrijft in haar bijdrage de geschiedenis van deze dienst.

De voorlaatste en laatste bijdrage uit de bundel beschrijven respectievelijk de situatie in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog – samen met de Franse tijd de enige periode waarin Nederlandse schrijvers en uitgevers met een preventief censuurapparaat te maken kregen – en erna. Eerstgenoemde situatie wordt geschetst door Hans Renders. In zijn uiterst boeiende stuk laat hij aan de hand van vele en niet zelden verrassende feiten zien hoe de hier te lande opgezette censuurmachinerie functioneerde en hoe Nederlandse ambtenaren en uitgevers vrijwillig meewerkten aan de preventieve censuur op boeken. De situatie na WO II wordt in kaart gebracht door Klaus Beekman. In zijn stuk laat hij zien dat er in Nederland en België ook na 1945 nog geregeld sprake was van censuur – zowel van de preventieve als van de repressieve soort. Uit zijn analyses van onder meer rechtszaken die gevoerd werden rondom werken van W.F. Hermans, Gerard Reve, Hugo Claus en Jef Geeraerts blijkt dat de aanklagers en de verdedigers van een publicatie doorgaans dezelfde maatstaven hanteerden en dat ze vaak een beroep deden op de zogeheten *exceptio artis*-regel, een juridisch concept dat Beekman omschrijft als ‘terughoudendheid ten opzichte van kunst’ (142). Verder laat Beekman zien dat de verzuijing ook na WO II nog haar invloed deed gelden, iets dat onder meer bleek uit het kunstbeleid van de overheid: zo nu en dan bleek deze een morele literatuuropvatting als beleidsinstrument in te zetten. Dit gebeurde bijvoorbeeld toen ze Gerard Reve een reisbeurs ontzegde en toen ze weigerde Hugo Brandt Corstius de P.C. Hooftprijs toe te kennen.

Niet alle stukken uit de bundel zijn even sterk. De oorzaak hiervan is met name gelegen in de gehanteerde methodes. In de sterkere stukken wordt de bewijslast op een meer systematische manier verzameld. In de wat zwakkere stukken wordt minder systematisch te werk gegaan: in deze stukken worden algemene conclusies getrokken op basis van pover casus- of bronnenmateriaal, waarbij bovendien de motivatie voor de casus- c.q. bronkeuze ontbreekt. Hierdoor kan de lezer zich met recht afvragen in hoeverre de gebruikte casussen/bronnen wel representatief zijn. Soms ook bestaan de bronnen uit twijfelachtige anekdotes en in één van de artikelen wordt zelfs een schijnbaar door de overheid uitgevaardigd decreet geciteerd uit een – weliswaar historische – roman. Tegenover dit alles staat dat veel van de bijdragen, ook sommige van de wat zwakkere stukken, interessante feiten, observaties en conclusies bevatten.

Het achterplat van de bundel vermeldt – ongetwijfeld uit marketingtechnische overwegingen – dat er nog geen enkele studie is waarin de ontwikkeling van de regulering van drukwerk in Nederland ‘over een langere periode’ bekeken wordt. Bedoeld is hier waarschijnlijk dat er nog geen enkel historisch overzicht bestond dat de ontwikkeling vanaf het begin van de boekdruk tot nu beschrijft. Dat is waar. Tegelijkertijd bestonden er al studies van elke periode die hier belicht wordt. Zo bezien zit de winst hem dus enkel in het feit dat het onderhavige werk artikelen die gewijd zijn aan verschillende historische periodes, binnen één band bij elkaar brengt. Wellicht zal het werk echter op nog een andere manier winstgevend blijken te zijn: in de inleiding tot de bundel schrijft Mathijsen dat het overzicht dat er in gegeven wordt geenszins aanspraak kan maken op volledigheid en dat het ‘open einde’ dat de bundel kent ‘wellicht aan[zet] tot verder onderzoek van het onderwerp’ (11) – het is vooral te hopen dat *Boeken onder druk* op deze manier winst op zal leveren.

Ted Laros
